

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ БЕССАРАБСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Л.Ф.Циганенко

(доктор історичних наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье рассматривается история создания Бессарабского церковного историко-археологического общества и его деятельность в 1904 г.

In article the history of creation of the Bessarabsky church istoriko-archaeological society and its activity in 1904 is considered.

Пожвавлення інтересу до історії Бессарабії наприкінці ХІХ ст. сприяло виникненню товариств, які ставили за мету дослідження та збереження історичних пам'яток у регіоні. Так, 23 серпня 1898 р. було відкрито Бессарабську губернську вчену архівну комісію, в діяльності якої поряд з цивільними особами активну участь брали представники православного духовництва.

Відомо, що ще в 1895 р. редакцією «Кишинівських епархіальних відомостей» була здійснена спроба зібрати за допомогою духовництва епархії матеріал для історико-статистичного опису бессарабських парафій. Однак на тому етапі цю справу завершено не було.

Певні зрушення відбулися восени 1901 р., коли 21 листопада на сторінках газети «Бессарабець» (№ 302) було опубліковано статтю «До уваги любителів батьківщини» С.П. Шелухіна – на той час заступника прокурора Кишинівського окружного суду. Автор статті зазначав, що Бессарабія в історичному відношенні практично не досліджений край, який вирізняється своєю самобутністю та специфічними рисами в архітектурі, церковному співі, усній народній творчості. «Чи багато ми знаємо про нашу рідну «молдавську» архітектуру церков, – пише С.Шелухін, – а наші будинки, фортеці, замки – хто і коли їх досліджував? Де наші збірки народних пісень, казок? ... Поряд з нами мешкає велика сім'я мов і народів: молдавани, малороси, великороси, євреї, німці, болгари, серби ... Хто у кого і що запозичив, як це відбилося на народному дусі – всі ці питання не мають жодної відповіді, а між тим вони надзвичайно цікаві й серйозні» (1, ІV).

Практично через кілька днів, 28 листопада 1901 р., відбулася зустріч І. Халіппи (історик-краєзнавець, один із керівників Бессарабської губернської вченої архівної комісії) з єпископом Кишинівським і Хотинським Іаковом, де останній заявив про бажання створити в Кишиневі церковне історико-археологічне товариство і запропонував І. Халіппі скласти проект статуту. В основу документа вирішили покласти затверджений Св. Синодом у 1900 р. «Статут Калузького церковного історико-археологічного товариства», додавши до нього необхідні параграфи, з урахуванням специфіки регіону.

У той же день у газеті «Бессарабець» надрукували звернення до членів духовно-навчальних закладів м. Кишинева, міського духовництва з інформацією про утворення «Бессарабського церковного історико-археологічного товариства». Основним завданням товариства було дослідження місцевих церковних старожитностей і написання історії Кишинівської епархії. Звернення закінчувалося пропозицією для тих, хто цікавиться історичними долями християнства в краї та бажає допомогти в справі збирання й опису старожитностей і книг християнського богослужіння, вступати до означеного товариства.

До січня 1902 р. усі необхідні документи (проект статуту, список членів-засновників) були підготовлені та невдовзі передані на розгляд бессарабському губернатору генерал-лейтенанту Р.С. фон-Раабену, а на початку липня цього ж року – Синоду.

У супроводжувальному листі зазначалося, що «... з метою охорони та вивчення місцевих церковних старожитностей та розробки історії Кишинівської єпархії, ... деякі церковні діячі та світські особи... на чолі з правителем справ Бессарабської губернської вченої архівної комісії ... звертаються з проханням дати дозвіл на відкриття в Кишиневі «Бессарабського церковного історико-археологічного товариства» (1, VIII).

19 грудня 1902 р. було підписано царський указ про дозвіл на заснування означеного товариства та затвердження його статуту. Перше засідання членів історико-археологічного товариства було призначено спочатку на 26 січня 1903 р., пізніше перенесено на квітень 1903 р., однак через соціальну нестабільність та єврейські погроми у місті знову було відкладено. І лише 4 квітня 1904 р. в актовій залі Кишинівської духовної семінарії відбулося урочисте відкриття Бессарабського церковного історико-археологічного товариства.

Як згадує сучасник, на 14-ту годину до семінарії прибули преосвященний Іаков, єпископ Кишинівський та Хотинський, преосвященний Аркадій, єпископ Акерманський, губернатор князь С.Д. Урусов, начальник 14-ої піхотної дивізії генерал-лейтенант В. Сендецький, начальник губернського жандармського управління генерал-майор І.Г. Чарнолуський, Кишинівський міський голова Л.Є. Сіцинський, директор народних училищ Бессарабської губернії дійсний статський радник О.Л. Крилов, директор 1-ої чоловічої гімназії статський радник С.Г. Квітинський, ректор духовної семінарії протоієрей А.В. Яновський, більше 50 членів-засновників Бессарабського церковного історико-археологічного товариства з числа представників місцевих навчальних закладів і міського духовництва, багато інших осіб (2, 3-8).

Після урочистого молебню преосвященний Іаков надав слово секретарю консисторії О.П. Стратилатову для озвучення Наказу Синоду від 2 грудня 1902 р. за № 9471-м про заснування в Кишиневі Бессарабського церковного історико-археологічного товариства та про утвердження його статуту. З привітаннями до товариства виступив губернатор князь С.Д. Урусов.

Вітальну промову виголосив також І.М. Халіппа, який зазначив: «розробка історії обласної помісної церкви не менш необхідна, ніж розробка загальної церковної історії» (1, XV), тим більше, що історія церков Бессарабії є дуже цікавою для істориків. У своєму виступі Іван Миколайович наголосив, що історія місцевої церкви розпочалася ще з апостольських часів, це підтверджується легендою про проповіді св. Апостола Андрія у Скіфії та існуванням на Дунаї з перших століть так званої Томайської єпископії. У XIV ст. у межах регіону, в Акермані, знаходилася резиденція першого молдавського митрополита Йосифа Мушата, який з успіхом відстояв незалежність митрополії від Константинопольського патріарха. У XVII – XVIII ст. бессарабські міста Акерман, Кілія, Хотин неодноразово згадуються як місцеперебування митрополитів. На час приєднання краю до Російської імперії тут налічувалося 40 монастирів та скитів і 775 церков, де зберігалося багато пам'яток минулого церковного життя краю.

На жаль, констатує І. Халіппа, багато з цих документів з різних причин зникли назавжди, частина з них знаходиться у дуже поганому стані. Тому одним із головних завдань Бессарабського церковного історико-археологічного товариства і буде збереження та публікація цих пам'яток.

Крім того, перед товариством поставало ще одне завдання статистико-практичного спрямування. До початку XX ст. Кишинівська єпархія не мала не лише історичного нарису, а й статистичного опису парафій, що спричинило певні труднощі у повсякденній

роботі. Тому складання такого опису розглядалось як одне з першочергових завдань товариства.

Наприкінці своєї промови доповідач наголосив, що успіхи діяльності товариства будуть цілком залежати від того, наскільки його роботі нададуть сприяння та допомогу місцеві любителі старовини, особливо з місцевого духівництва. Погодьтеся, думка актуальна і для нашого часу!

До складу членів-засновників товариства увійшли 53 особи. Більшість склали священнослужителі – 36 осіб або 68%. Найбільш повно були представлені священники Кишинєва – 10 осіб або 28%. З бессарабських повітів узяли активну участь у заснуванні товариства церковнослужителі Бельцького (9 осіб або 25%), Сорокського (6 осіб або 16%) та Бендерського (4 особи або 14%) повітів. Найменша кількість членів товариства була від Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів – по 2 особи. Взагалі не був представлений Оргеєвський повіт.

Крім священнослужителів, у заснуванні товариства активну участь взяли представники місцевої інтелігенції – чиновники та викладачі – 17 осіб, що становило близько 32%. Серед найбільш відомих ми зустрічаємо прізвища Д.М. Дмитрієва (викладач Кишинівського єпархіального жіночого училища), М.Д. Кодряна (директор Кишинівського реального училища), О.Л. Крилова (директор народних училищ Бессарабської губернії), М.В. Лашкова (вчитель І-ої Кишинівської чоловічої гімназії), О.І. Філатова (викладач Ізмаїльського духовного училища), І.М. Халіппи (правитель справ Бессарабської губернської вченої архівної комісії) (1, XI-XIV), Н.І. Глебова (генерал-майор) та інших (1, 43). Цікаво, що практично всі з названих осіб були також членами Бессарабської губернської вченої архівної комісії, що свідчить про їх неабиякий інтерес до історії рідного краю.

На цьому засіданні було зачитано затверджений «Статут Бессарабського церковного історико-археологічного товариства», в якому були визначені: мета його діяльності, права і обов'язки членів, організаційні аспекти (зібрання, рада товариства, видавничі діяльність, звітність тощо). Щодо діяльності товариства, то статут передбачав наступні напрямки:

- пошук, охорона та дослідження пам'яток, що відносяться до облаштування церков і каплиць, виникнення парафій, утвердження єпископської кафедри, релігійно-морального життя священників і мирян, виникнення церков розкольників у краї тощо;
- зібрання відомостей про стародавні церкви, цвинтарі, ікони, предмети церковного вжитку;
- фотографування видів усіх пам'яток, що відносяться до історії місцевої церкви;
- пошук та публікація церковно-археологічних, історичних, етнографічних матеріалів, що зберігаються в органах місцевої влади або у приватних осіб;
- створення особливого сховища для старожитностей під назвою «Кишинівське єпархіальне», в якому потрібно зберігати всі зібрані речі церковної старовини та фотографії, з перспективою утворення на базі останнього бібліотеки й архіву.

До складу ради товариства мали увійти голова єпархії як покровитель товариства, його заступник – почесний голова, старшина товариства, його заступник, секретар (правитель справ), завідувач сховища та бібліотеки, скарбник.

Таємним голосуванням за участю всіх 28 осіб, що були присутні на зборах, обрано більшістю голосів старшину товариства – ректора духовної семінарії, протоієрея А.В. Яновського (15 голосів), заступника старшини – статського радника А.М. Пархомовича (15 голосів), правителя справ – надвірного радника В.М. Халіппу (15 голосів), скарбника – статського радника І.М. Пархомовича (7 голосів), який водночас

погодився виконувати обов'язки завідувача Кишинівського єпархіального сховища, а також майбутньої бібліотеки та архіву.

За пропозицією Халіппи збори постановили – розробити до травня програму щодо написання історії Кишинівської єпархії та питання для збору відомостей, необхідних для створення історико-статистичного опису парафій єпархії. Були розглянуті також пропозиції щодо порядку ведення справ, іншого майна, облаштування сховища, бібліотеки, архіву, щодо звітності та внутрішнього благоустрою товариства.

Перше засідання ради відбулося 13 квітня 1904 р. 17 травня 1904 р. пройшли чергові загальні збори БЦІАТ, на яких розглянули складений правителем справ проект програми «Історія Кишинівської Єпархії у зв'язку долями християнства в межах Бессарабії зі стародавніх часів». Програма мала чотири розділи. Перший був присвячений історії християнства в Бессарабії, він охоплював період від найдавніших часів до створення в 1812 р. Кишинівської єпархії. У другому розділі розглядалась історія місцевого єпархіального управління в XIX ст., у третьому – історія церковного життя Бессарабії в XIX ст., у четвертому – історична статистика парафій, церков і монастирів Кишинівської єпархії.

Старшина товариства Яновський заявив про намір закінчити складання систематичного покажчика статей, що були вміщені у «Кишинівських єпархіальних відомостях» з початку їх видання. Д.В. Щеглов обіцяв зайнятися складанням довідника історичних матеріалів, що були надруковані в місцевих обласних, а потім губернських відомостях, а правитель справ товариства В.Н. Халіппа заявив про намір зайнятися розробкою історії християнства в межах давньої Дакії на основі румунських джерел.

Історію місцевого єпархіального управління вирішили писати у вигляді окремих нарисів про діяльність ієрархів. Історію повсякденного життя Бессарабії у XIX ст. відкласти до закінчення підготовчих робіт з розробки історії Кишинівської єпархії, а історичну статистику приходів, церков і монастирів – до виходу «Довідкової книги Кишинівської єпархії».

Останні загальні збори товариства у 1904 р. відбулися 24 жовтня. На них обговорювали питання про те, як залучити членів товариства до активної участі в розробці історії Кишинівської єпархії. І. Халіппа та В. Пархомович висловилися за видання «Довідкової книги Кишинівської єпархії» (за проектом колишнього архіпастиря Бессарабії, преосвященного Іакова), яка, на їх думку, пожвавить інтерес до історії християнства. Головною перешкодою на цьому шляху була відсутність необхідних коштів.

І.М. Халіппа ознайомив присутніх зі складеними ним «Відомостями про стан 775-ти церков Бессарабії у 1812–1813 рр.» та висловився про необхідність залучення парафіяльного духовництва єпархії до дослідження цих стародавніх церков Бессарабії.

У наступні роки Бессарабське церковне історико-археологічне товариство продовжувало свою роботу з популяризації місцевої церковної історії. За період з 1909 по 1914 рр. було випущено 9 томів праць Бессарабського історико-археологічного товариства за редакцією В. Кудриновського.

Увага до національної історії на початку XX ст. сприяла бурхливому розвитку археографії, археології та історії, викликала до життя чисельні наукові товариства, які об'єднали зусилля місцевої еліти та духовництва в справі збору відомостей про старожитності з метою їх збереження. Парафіяльні священики, як і єпархіальна влада, були залучені до роботи з метою вивчення історичних пам'яток. Змістовний бік діяльності товариства включав чотири основні напрями: збирально-охоронний, який полягав у виявленні, описі та збереженні матеріальних і письмових пам'яток з архівів монастирів, духовно-навчальних закладів, єпархіальних установ; дослідницький – вивчення церковного життя регіону, місцевих релігійних звичаїв, обрядів;

пропагандистський, що передбачав пропаганду історико-археологічних знань серед духівництва та парафіян; видавничий – публікація найбільш важливих джерел з історії регіону. Бессарабське церковне історико-археологічне товариство відіграло вагомую роль у справі дослідження та збереження історичних джерел, популяризації історичних знань серед місцевого населення.

1. Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества / под ред. В. Кудриновского. – Кишинев, 1909. – № 1.
2. Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества / под ред. В. Кудриновского. – Кишинев, 1909. – № 2.